

MIROSLAW DRYGAS¹

KRYTERIA DEFINIOWANIA GOSPODARSTW RODZINNYCH W WYBRANYCH KRAJACH

Streszczenie: W opracowaniu zaprezentowano definicje gospodarstwa rodzinnego funkcjonujące w różnych krajach i na różnych kontynentach jak również proponowane przez różne organizacje międzynarodowe. Podkreślono, że nie jest możliwe opracowanie uniwersalnej definicji dla całego świata.

Słowa kluczowe: rok gospodarstwa rodzinnego, gospodarstwa rodzinne, kryteria delimitacji gospodarstw rodzinnych

Fenomen gospodarstwa rodzinnego od lat jest przedmiotem zainteresowania ekonomistów i socjologów w całym świecie. Nasuwa się przy tym pytanie, jakie są przyczyny nadania tak wysokiej rangi kwestii funkcjonowania gospodarstw rodzinnych. Jak się wydaje, odpowiedź jest dość prosta. Wynika ona ze skali występowania tego typu gospodarstw rolniczych w globalnym wymiarze, ich znaczącej roli w wyżywieniu świata, jak również z występowania zjawiska biedy i ubóstwa, przede wszystkim wśród ludności związanej z produkcją rolniczą niezależnie od kraju i kontynentu. Zjawisko to występuje przede wszystkim w krajach rozwijających się, ale ma miejsce także w kilku nowych krajach członkowskich UE, jak również w USA. Powszechnie na całym świecie – na obszarach górskich, wpływając na skłonność rolników do migracji, co następnie skutkuje depopulacją i zamieraniem tkanki ludzkiej na takich terenach.

Szacunki FAO wskazują, że w świecie funkcjonuje około 570 mln gospodarstw, w tym około 500 mln stanowią gospodarstwa rodzinne. Gospodarstwa te dysponują większością zasobów ziemi uprawnej oraz zasobów siły roboczej, jak również wytwarzają dominującą część żywności w globalnej skali. [*The State of...* 2014]. Ich udział w światowej produkcji żywności jest szacowany na 70%, z czego 50% pochodzi z produkcji rolniczej, 12,5% z myślistwa i zbieractwa, a 7,5% z małych gospodarstw

¹ Autor jest pracownikiem naukowym Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN w Warszawie.

miejskich (*small urban farms*)². W Azji prawie 1,6 mld ludzi, stanowiących około 90% łącznych zasobów siły roboczej w rolnictwie, pracuje w małych gospodarstwach rodzinnych. Gospodarstwa te produkują około 80% lokalnie wytwarzanej żywności. W Afryce zaś niemal 70% podaży żywności to produkty wytwarzane w małych gospodarstwach rodzinnych³.

Przytoczone powyżej dane wskazują na wagę gospodarstw rodzinnych w rozwiązywaniu żywotnych problemów społeczeństw, szczególnie w zwalczaniu biedy i ubóstwa w zacofanych gospodarczo częściach kuli ziemskiej. W tej sytuacji jednym z największych wyzwań jest zapewnienie wzrostu produktywności i wielkości wytwarzanej w tych gospodarstwach produkcji rolniczej wskutek podniesienia poziomu innowacyjności procesów produkcyjnych. Przyczyni się to do wzrostu uzyskiwanych dochodów i zwiększenia poziomu bezpieczeństwa żywnościowego na poziomie krajów, jak i rodzin rolniczych, a zarazem do ograniczenia zjawisk głodu i niedożywienia.

W 2014 r. nasilenie dyskusji nad funkcjami, rolą oraz potencjałem gospodarstw rodzinnych w skali planetarnej nastąpiło na skutek ogłoszenia przez Zgromadzenie Ogólne ONZ roku 2014 rokiem gospodarstw rodzinnych. Akt ten był wyrazem doceniania ich znaczącej roli w całym świecie, jak i funkcji pełnionych w wymiarze społecznym, ekonomicznym i środowiskowym. Obchody stały się okazją do zintensyfikowania dyskusji w różnych gremiach naukowych i politycznych. Dyskusje na ten temat – toczone na różnych forach – nie ominęły także Polski. Ważność tej problematyki znalazła również odzwierciedlenie w zreformowanej WPR na okres 2014–2020. Jako przykład można tu przytoczyć szerszą niż w poprzednich okresach ofertę instrumentarium ukierunkowanego na wzmocnienie gospodarstw rodzinnych, szczególnie małych i średnich obszarowo⁴. Szczególne miejsce w dyskusjach zajmują kwestie definicyjne i próby wypracowania wspólnej, uniwersalnej definicji. O ile dość powszechna zgoda panuje co do „miękkich” kryteriów, o tyle rozbieżności pojawiają się, gdy dyskusja sprowadza się do szczegółów.

* * *

Celem opracowania jest zaprezentowanie funkcjonujących w różnych krajach, jak również prezentowanych przez różne organizacje międzynarodowe, kryteriów służących do definiowania pojęcia *gospodarstwo rodzinne*. W opracowaniu dokonany zostanie przegląd obowiązujących w wybranych krajach definicji gospodarstwa rodzinnego, wynikających z przyjętych kryteriów kwalifikacji.

* * *

Przeгляд literatury przedmiotu prowadzi do wniosku, że precyzyjne zdefiniowanie kategorii gospodarstwa rodzinnego jest niezwykle trudne i – jak do tej pory – nie

² Dane zaczerpnięto ze strony internetowej <http://www.familyfarmingcampaign.net/en/family-farming/in-figures> (dostęp: 15.12.2014).

³ Tamże.

⁴ W Polsce instrumentarium WPR na lata 2014–2020 ukierunkowane zostało w większym stopniu niż w poprzednich okresach programowania na małe i średnie obszarowo i pod względem siły ekonomicznej gospodarstwa, mające szansę stać się konkurencyjnymi w wymiarze międzynarodowym.

została wypracowana uniwersalna definicja. Jak pisał Franciszek Tomczak [2006, s. 22] (...) *określenie natury farmy rodzinnej jest kłopotliwe dla badaczy na całym świecie. Dotyczy to także definicji farmy rodzinnej i rolnictwa rodzinnego (a kategorie te są zdumiewająco trudne do zdefiniowania).*

Generalnie można stwierdzić, że nie istnieje w świecie jedna, „twarda”, ściśle opisana i powszechnie zaaprobowana i używana definicja gospodarstwa rodzinnego, pozwalająca porównywać i szacować wielkość tego zjawiska w globalnej skali [Lowder, Skoet, Singh 2014]. Wynika to z trudności z ustaleniem przebiegu linii demarkacyjnej, do której gospodarstwo można jeszcze traktować jako rodzinne, a poza nią już nie. Pewna intuicyjna zgoda panuje na poziomie ogólnych opisowych kategorii, natomiast pojawiają się problemy, gdy dyskusja skupia się na szczegółowych kwestiach. Jednocześnie można stwierdzić, że w skali całego świata istnieje duża liczba definicji oraz powstaje niezliczona liczba opracowań poświęconych tej problematyce posługujących się różnorodną terminologią.

Do definiowania gospodarstw rodzinnych przyjmuje się różnorodne kryteria o charakterze ekonomicznym, społecznym, kulturowym. Wykorzystuje się także różne miary. Istotną kwestią jest też określenie, czemu ma służyć przyjęta definicja. Czy np. do kształtowania polityki rolnej, kreowania narzędzi polityki społecznej, czy też do celów analitycznych i badawczych? Powszechnie w literaturze przedmiotu jako główne wyróżniki gospodarstwa rodzinnego przyjmuje się korzystanie z rodzinnych zasobów pracy, zarządzanie gospodarstwem przez członka rodziny, jak również wielkość posiadanego gospodarstwa lub też wielkość wytwarzanej produkcji rolnej. Jako niezwykle ważne traktuje się również relacje społeczne w rodzinie i w społeczności lokalnej, kontekst kulturowy i tradycje oraz zaangażowanie w życie społeczności lokalnych, jako funkcji podtrzymywania tkanki społecznej ludzkiej na obszarach wiejskich, często peryferyjnych i o trudnych naturalnych warunkach do pracy w rolnictwie [Drygas 2014].

I tak Ruth Gasson i Andrew Errington [1993] wyróżniają sześć kryteriów, które ich zdaniem charakteryzują kategorię gospodarstwa rodzinnego:

- zasoby siły roboczej: zarówno członkowie rodziny, jak i zarządzający gospodarstwem biorą udział w pracach prowadzonych w gospodarstwie rolnym,
- zarządzanie gospodarstwem: jedność własności gospodarstwa z zarządzaniem procesami produkcyjnymi w gospodarstwie,
- miejsce zamieszkania gospodarującej rodziny: rodzina rolnicza mieszka na terenie gospodarstwa,
- zarządzanie gospodarstwem: zarządzający gospodarstwem pozostaje w związku małżeńskim lub w więzach pokrewieństwa z innymi członkami rodziny,
- dziedziczenie: własność i zarządzanie gospodarstwem są przekazywane z pokolenia na pokolenie,
- inwestowanie: wszyscy członkowie rodziny wnoszą wkład kapitałowy w procesy rozwojowe i bieżące funkcjonowanie gospodarstwa.

Kryteria te wyraźnie wskazują na wieloaspektowe więzi rodzinne zarówno w sferze procesów produkcyjnych, jak i zarządzania oraz inwestowania w gospodarstwo. Wyraźnie zaznaczono przywiązanie rodziny rolniczej do dobra, jakim jest własność ziemi, poprzez wskazanie na konieczność dziedziczenia. Ważna jest też konieczność

spełnienia warunku jedności miejsca zamieszkania/siedliska gospodarstwa domowego z obszarem gospodarstwa rolnego.

Bardziej ogólne i uproszczone kryteria definiowania gospodarstw rodzinnych zaproponował Göran Djurfeldt [1996]. Za podstawowe kryteria delimitacji gospodarstw rodzinnych uważa trzy organicznie powiązane jednostki funkcjonalne, jakimi są:

- gospodarstwo rolne traktowane jako jednostka produkcyjna,
- gospodarstwo domowe traktowane jako jednostka konsumpcji,
- rodzinę postrzeganą jako jednostka pokrewieństwa.

W swoim podejściu do gospodarstwa rodzinnego Djurfeldt pomija kwestię miejsca zamieszkania rodziny rolniczej. Za zasadnicze kryterium delimitacji uważa bezpośrednio zaangażowanie własnych zasobów pracy w gospodarstwie rolnym oraz w sferze zarządzania gospodarstwem rolnym, co w sumie składa się na jednostkę produkcyjną. Jednocześnie podkreśla, że jeśli w gospodarstwie nie jest konieczne zaangażowanie rodzinnych zasobów siły roboczej w jednostce produkcyjnej, a wykonywana jest jedynie funkcja zarządcza, to w takiej sytuacji gospodarstwo nie może być zaliczane do kategorii gospodarstw rodzinnych. Proponuje, aby taka jednostka była kwalifikowana jako rodzinna firma prowadząca produkcję rolniczą.

Próbie zdefiniowania gospodarstw rodzinnych dla Europy podjęli Mieke Calus i Guido van Huylenbroeck [2010], prezentując sześć następujących kryteriów, które – ich zadaniem – opisują istotę tego pojęcia:

- własność i zarządzanie gospodarstwem w rękach rodziny lub blisko spokrewnionych członków rodziny,
- własność i zarządzanie gospodarstwem jest przekazywane następującym generacjom w ramach rodziny,
- większość pracy w gospodarstwie jest wykonywana przez kierownika i jego rodzinę,
- podstawowa część kapitału inwestowanego w gospodarstwo pochodzi z zasobów kierownika oraz członków jego rodziny,
- rodzina uzyskuje dominującą część dochodów z pracy w rolnictwie,
- rodzina zamieszkuje na terenie gospodarstwa rolnego.

Kryteria te są w zasadzie tożsame z wcześniej przytoczonymi autorstwa Gasson i Erringtona.

Warto przyjrzeć się innym, pozaeuropejskim definicjom, stosowanym w krajach północnoatlantyckiej cywilizacji, a jednocześnie reprezentujących podobny poziom rozwoju ekonomicznego, w krajach reprezentujących tzw. Pierwszy Świat.

W **Australii** głównym kryterium rozstrzygającym o zaliczeniu gospodarstwa do grupy rodzinnych jest deklaracja osoby kierującej gospodarstwem, jej współmałżonka lub partnera wskazująca na rolnictwo jako główny zawód. Ponadto gospodarstwo domowe musi liczyć dwie lub więcej osób, z których jedna ma więcej niż 15 lat. Osoby te muszą być spowinowacone lub też być małżeństwem, rezydującym we wspólnym gospodarstwie domowym⁵.

⁵ <http://www.abs.gov.au/AUSSTATS/abs@.nsf/Latestproducts/7104.0.55.001Main%20Features22006?opendocument&tabname=Summary&prodno=7104.0.55.001&issue=2006&num=&view=>

W studium dotyczącym **Nowej Zelandii** [Helbling 1996] definicja gospodarstwa rodzinnego opiera się na trzech następujących cechach:

- członkowie rodziny rolniczej zarządzają i podejmują decyzje w gospodarstwie,
- rodzina rolnicza ma własność nie mniej niż połowy użytkowanego gospodarstwa⁶,
- członkowie rodziny rolniczej wnoszą nie mniej niż połowę nakładów pracy własnej w pracę w gospodarstwie, przy czym łączne zasoby pracy wykorzystywane w gospodarstwie nie mogą być większe niż trzy osoby w pełni zatrudnione.

W definicji tej silnie jest zaakcentowana ważność organicznych więzi łączących gospodarstwa domowe z biznesową działalnością prowadzoną w rolniczym gospodarstwie rodzinnym.

Dość precyzyjnie definiowane jest gospodarstwo rodzinne w **USA**, na temat którego istnieje również bogata, także w Polsce, literatura [Tomczak 2006; Gorlach 1995]. Tu jako gospodarstwa rodzinne określa się te jednostki, których większa część jest własnością kierownika gospodarstwa oraz osób powiązanych z nim poprzez więzy krwi, małżeństwo lub adopcję, włączając w to krewnych niezamieszkujących we wspólnym gospodarstwie domowym. Zgodnie z tak sformułowanymi kryteriami do gospodarstw rodzinnych zalicza się następujące formy organizacyjne:

- jednoosobowe, łączące funkcje właścicielskie z prowadzeniem gospodarstwa,
- korporacje rodzinne,
- spółki rodzinne.

Natomiast do grupy gospodarstw rodzinnych nie zalicza się:

- korporacji o szerszym niż rodzina składzie członków,
- spółdzielni,
- gospodarstw z najemnymi menedżerami [USDA 2007].

W latach 1996–2012 udział tak definiowanych gospodarstw rodzinnych wahał się od 97,1% do 98,3% ogólnej liczby gospodarstw w USA. Dla celów spisu rolnego 2007 wyróżniono w USA osiem typów gospodarstw rodzinnych i podzielono je na dwie grupy. Pierwsza grupa to małe gospodarstwa rodzinne o rocznej sprzedaży do 250 tys. USD. W tej grupie wyróżniono pięć typów gospodarstw o różnych poziomach sprzedaży. Jak już wspomniano, wszystkie są określane także mianem małych gospodarstw, co w tym przypadku jest tożsame z określeniem „rodzinne”.

Ponadto wyróżnia się:

- duże gospodarstwa rodzinne o sprzedaży 250 tys.–499,999 tys. USD,
- bardzo duże o sprzedaży ponad 500 tys. USD,
- inne formy niespełniające kryteriów rodzinności.

Należy podkreślić, że w USA wiele spośród największych przedsiębiorstw rolniczych to firmy właśnie o rodzinnym statusie.

⁶ W Nowej Zelandii przyjmuje się, że w użytkowanych przez rolnika gruntach ziemia może być dzierżawiona lub też wykorzystywana do produkcji rolniczej na podstawie tzw. share farming arrangements, tj. kontraktu z zawartego z właścicielem.

* * *

W 2007 r. wspólne kryteria służące określeniu gospodarstw rodzinnych przygotowała w formie rezolucji Grupa ds. Wspólnego Rynku MERCOSUR⁷. Wskazano trzy dość ogólne kryteria, które kraje należące do tego ugrupowania mogły uzupełniać o dodatkowe, specyficzne wymagania. Do podstawowych kryteriów zaliczono:

- zasoby siły roboczej zaangażowane w gospodarstwie przynależą głównie do rodziny z ograniczoną skalą zatrudniania najmniejszej siły roboczej,
- rodzina jest bezpośrednio odpowiedzialna za prowadzenie produkcji roślinnej i zwierzęcej oraz zamieszkuje w gospodarstwie lub w bliskiej okolicy,
- zasoby produkcyjne powinny być kompatybilne z zasobami pracy rodziny, prowadzonych działalności oraz wykorzystywanych technologii zgodnie z sytuacją w danym kraju [*Differential...* 2010].

I tak w **Argentynie** definicja opracowana na użytek spisu rolnego opiera się na trzech podobnych dla sformułowanych dla krajów MERCOSUR prostych kryteriach:

- rolnik musi pracować w gospodarstwie,
- nie zatrudnia do pracy w gospodarstwie na stałe opłacanych pracowników najemnych,
- powierzchnia gospodarstwa jest mniejsza niż górny pułap ustanowiony dla regionu, w którym jest ono zlokalizowane.

W **Brazylii** dla celów spisu rolnego kategoria rodzinnego gospodarstwa rolnego została zdefiniowana na podstawie następujących kryteriów:

- posiadania ziemi rolnej o powierzchni nie większej niż określony w prawodawstwie limit⁸, w zależności od jej jakości, dostępności oraz położenia,
- wykorzystywania w przeważającej części rodzinnych zasobów pracy w gospodarstwie,
- uzyskiwania dochodu rodziny w przeważającej części z działalności rolniczej,
- gospodarstwo jest zarządzane przez rodzinę.

W **Chile** stosowane są następujące kryteria:

- posiadanie nie więcej niż 12 ha nawadnianych gruntów,
- posiadanie majątku o wartości nie większej niż 96 tys. USD,
- uzyskiwanie dochodów głównie z rolnictwa,
- wykonywanie pracy głównie w gospodarstwie.

W **Paragwaju** główne kryteria to:

- siedlisko musi być zlokalizowane na terenie gospodarstwa lub w pobliskiej gminie,
- główne zasoby pracy są w dyspozycji rodziny,
- typ produkcji rolniczej oraz wielkość farmy nie jest brana pod uwagę tak długo, jak długo działalność produkcyjna jest ukierunkowana na rozwój rodziny,
- najem siły roboczej jest ograniczony do 20 sezonowych pracowników,
- nie jest określony dolny i górny próg uzyskiwanych dochodów.

⁷ Jest to najważniejsze ciało w zarządzie MERCOSUR; MERCOSUR (*Mercado Comun del Sur* – Wspólny Rynek Południa) tworzą następujące kraje: Argentyna, Boliwia, Brazylia, Paragwaj, Urugwaj, Wenezuela. Kraje stowarzyszone to Chile, Peru, Ekwador, Kolumbia. Obserwatorami są Meksyk i Nowa Zelandia.

⁸ W zależności od regionu maksymalna powierzchnia waha się od 20 do 440 ha.

Gospodarstwo rodzinne w **Urugwaju** musi spełniać niżej wymienione kryteria:

- działalność rolniczą prowadzi maksymalnie dwóch w pełni zatrudnionych i wynagradzanych pracowników lub ich ekwiwalent zatrudnionych w niepełnym wymiarze czasu (do 500 dni roboczych rocznie),
- uprawia nie więcej niż 500 ha,
- większość uzyskiwanych dochodów pochodzi z produkcji rolniczej,
- mieszka na terenie gospodarstwa lub nie dalej niż 50 km [Sarkar 2014].

Zilustrujmy jeszcze wielorakość sposobów definiowania gospodarstw przykładami z Azji i Afryki. Na przykład w **Indiach** jako gospodarstwa rodzinne proponuje się traktować te, które charakteryzują się następującymi cechami:

- rodzina rolnicza podejmuje wszelkie decyzje i zarządza gospodarstwem,
- członkowie rodziny rolniczej powinni pracować bezpośrednio w gospodarstwie,
- rodzina zamieszkuje na terenie gospodarstwa lub w jego pobliżu,
- w gospodarstwie nie zatrudnia się długoterminowo najmniejszej siły roboczej,
- rodzina użytkuje gospodarstwo o powierzchni mniejszej niż górny limit obszarowy dla danego regionu Indii, pozwalający zaliczać gospodarstwo do grupy rodzinnych [Sarkar 2014].

Proponowana charakterystyka w dużym stopniu jest zbieżna z kryteriami przyjętymi do definiowania gospodarstw rodzinnych w Brazylii i Argentynie. Kryteria służące do zdefiniowania gospodarstwa rodzinnego w krajach **Afryki Wschodniej**⁹, ze względu na przyjęty niski limit powierzchni, sprowadzają się w zasadzie do charakterystyki małych obszarowo gospodarstw. Są to następujące cechy:

- położenie gospodarstwa w strefie rolno-ekologicznej,
- typ i struktura posiadanych aktywów i gruntów,
- wielkość dochodów uzyskiwanych z produkcji rolniczej¹⁰.

Na obszarach o dużej gęstości zaludnienia gospodarstwa rodzinne mają zazwyczaj powierzchnię mniejszą niż 1 ha. Natomiast na obszarach o półpustynnym charakterze i o małej gęstości zaludnienia mogą one mieć powierzchnię do 10 ha i więcej, w zależności od położenia w strefie rolno-ekologicznej, mogą także posiadać żywy inwentarz: nie więcej niż 10 sztuk [Salami i in. 2010].

Z kolei FAO, definiując gospodarstwa rodzinne oraz uwzględniając ogromne zróżnicowanie struktur rolnych w różnych częściach świata, jak i w różnych państwach, przyjęło do ich opisu następujące cechy:

- małą dostępność zasobów ziemi rolniczej i kapitału, ograniczającą możliwości rozwoju gospodarstwa,
- wykorzystywanie w procesach produkcyjnych głównie zasobów pracy członków rodziny, w tym głowy gospodarstwa domowego, zarządzającej gospodarstwem rolnym,
- pozyskiwanie większości dochodów z działalności rolniczej, leśnictwa, rybołówstwa lub akwakultury, które mogą być uzupełniane z pracy poza rolnictwem, podejmowanej dzięki posiadanej substancji majątkowej lub poza gospodarstwem [FAO medium-term... 2012].

⁹ Etiopia, Kenia, Tanzania i Uganda.

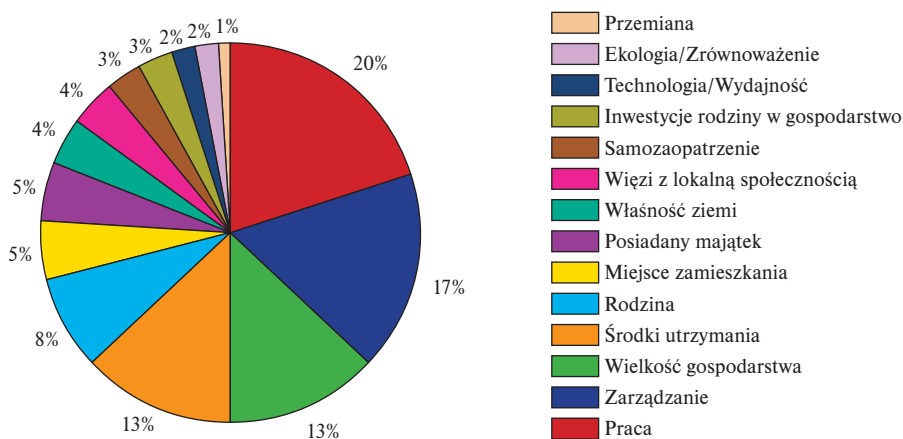
¹⁰ W zależności od państwa i regionu kategoria ta obejmuje gospodarstwa od produkujących na samozaopatrzenie do tych, które uzyskują ze sprzedaży do 50 tys. USD.

W 2012 r. FAO podjęło próbę identyfikacji obowiązujących w różnych państwach definicji gospodarstw rodzinnych. Wyniki dokonanej (nie całkiem pełnej) kwerendy potwierdziły dużą różnorodność stosowanych definicji. W rezultacie zidentyfikowano:

- 36 funkcjonujących definicji,
- 10 definicji sformułowanych do celów badań naukowych,
- 10 definicji sformułowanych przez rządy dla celów realizowanej polityki rolnej i w jej ramach programów wsparcia rolnictwa,
- 13 definicji w różnych publikacjach i materiałach dystrybuowanych przez organizacje pozarządowe,
- 23 definicje funkcjonowały w krajach rozwijających się,
- 13 definicji w krajach rozwiniętych.

Wspomniane definicje posługiwały się od jednego do sześciu kryteriów, przy czym najczęściej przyjmowanymi do definiowania gospodarstw rodzinnych były trzy następujące kryteria:

- zasoby pracy pozostające do dyspozycji rodziny,
- zarządzanie gospodarstwem w rękach rodziny,
- wielkość obszarowa gospodarstwa lub wielkość wytwarzanej produkcji [Garner, Campos... 2012]¹¹.

RYSUNEK 1. Specyfika funkcjonowania różnych typów gospodarstw

FIGURE 1. The specificity of functioning different types of farms

Źródło: Garner E., Campos A.P., 2012: *Identifying the Family Farm: an informal discussion on the concepts and definitions*. ESW Seminar, Equity and Rural Employment, FAO.

Source: Garner E., Campos A.P., 2012: *Identifying the Family Farm: an informal discussion on the concepts and definitions*. ESW Seminar, Equity and Rural Employment, FAO.

¹¹ Wyniki badań były prezentowane na seminarium zorganizowanym przez FAO. Przytoczone dane pochodzą z prezentacji dostępnej w internecie: http://www.google.pl/url?sa=t&rc=t=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCQQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.nsm.bg%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2FFamily_Farming_Definition_ESWSeminar.pdf&ei=N3JzVO7LO8fnYgOzqYKwAQ&usg=AFQjCNEQez_HK7SUVmPU5OpBB1907cYf0A&sig2=qMInnq1ePOoa3O3aTHyiNA&bvm=bv.80185997,d.bGQ

Zbiorcze podsumowanie badań prowadzonych przez FAO wykazało, że w krajach objętych badaniem do definiowania gospodarstw rodzinnych wykorzystywano łącznie 14 różnych kryteriów. Najczęściej stosowanym kryterium było zaangażowanie rodzinnych zasobów pracy (20%), następnie zarządzanie gospodarstwem rolnym przez członków gospodarstwa domowego (17%), wielkość gospodarstwa wyrażana w ha (13%), wskazywanie gospodarstwa rolniczego jako głównego źródła utrzymania (13%) oraz sukcesja gospodarstwa kolejnym generacjom w ramach rodziny (8%).

Dostrzegając wielką różnorodność gospodarstw rodzinnych, bardzo zbliżoną, aczkolwiek rozszerzoną, definicję zaproponowała Sophia Davidova [2013]. Obok często stosowanych kryteriów związanych z własnymi zasobami siły roboczej, pokrewieństwa osób włączonych w proces zarządzania gospodarstwem czy też trwałości sukcesji gospodarstwa wskutek jego przekazywania kolejnym generacjom, wprowadziła typologię gospodarstw ze względu na ich funkcje społeczno-ekonomiczne¹² oraz relacje do uprawianej ziemi¹³ i kapitału¹⁴.

W Polsce, w oficjalnych dokumentach, pojęcie „gospodarstwo rodzinne” pojawiło się w zasadzie dopiero po 1989 roku. Wcześniej istniało kilka pojęć, odpowiadających definicji gospodarstwa rodzinnego w zbliżonym do aktualnego rozumieniu. W *Encyklopedii ekonomiczno-rolniczej* [1984] można znaleźć:

- **gospodarstwa drobnotowarowe**, które określono jako (...) *społeczną formę produkcji opartą na prywatnej własności środków produkcji i osobistej pracy właściciela i członków jego rodziny*. Równocześnie w definicji zaznaczono, że gospodarstwo takie nie korzysta na stałe z najmniejszej siły roboczej;
- **gospodarstwo średniackie** scharakteryzowano jako posiadające środki produkcji o takich rozmiarach, które zapewniają utrzymanie rodzinie rolniczej oraz opierające produkcję rolniczą na pracy członków rodziny.

Ponadto ogólna definicja pojęcia **gospodarka chłopska** wskazywała, że (...) *środki produkcji stanowią indywidualną lub grupową własność, praca jest wykonywana przez użytkowników i ich rodziny, a podstawą opłaty pracy jest wypracowany dochód*. W definicji tej podkreślano również połączenie w jeden organizm gospodarstwa domowego z gospodarstwem rolniczym.

Obecnie w Polsce definicja gospodarstwa rodzinnego skodyfikowana została w ustawie z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego. Zgodnie z literalnymi zapisami art. 5 i 6 przywołanej ustawy za gospodarstwa rodzinne uważa się w Polsce te gospodarstwa, które są prowadzone przez rolnika indywidualnego i ich łączna powierzchnia nie przekracza 300 ha. Zgodnie z ustawą jako rolnika indywidualnego określono osobę fizyczną, będącą właścicielem lub dzierżawcą nieruchomości rolnych o łącznej powierzchni użytków rolnych nieprzekraczającej 300 ha, prowadzącą osobiście gospodarstwo rolne, posiadającą kwalifikacje rolnicze, zamieszkałą w gminie, na obszarze której położona jest jedna z nieruchomości rolnych wchodzących w skład tego gospodarstwa. Rolnik osobiście prowadzący gospodarstwo

¹² Gospodarstwa dające pełne lub częściowe zatrudnienie, komercyjne, małe i samozaopatrzeniowe posiadające pozarolnicze źródła dochodów oraz w pełni zależne od rolnictwa.

¹³ Własna lub dzierżawiona.

¹⁴ Własny, pożyczony lub też wykorzystywany na zasadzie kontraktu.

rolne został zdefiniowany jako osoba podejmująca wszystkie decyzje odnośnie do prowadzenia działalności rolniczej. Za spełnienie warunku posiadania kwalifikacji rolniczych uznano uzyskanie co najmniej zasadniczego, średniego lub wyższego wykształcenia lub też osobistego prowadzenia lub pracy zawodowej w gospodarstwie rolnym przez okres co najmniej pięciu lat.

Znalazło to odzwierciedlenie w *Encyklopedii agrobiznesu*, która definiuje gospodarstwo rodzinne jako *samodzielną jednostkę produkcyjną, gdzie podstawowe czynniki produkcji należą do właściciela (głowy rodziny), która wypełnia funkcje kierownicze; praca wykonywana jest głównie przez właściciela i jego rodzinę; własność i zarządzanie przekazywane są z pokolenia na pokolenie; gospodarstwo domowe nie jest oddzielone od jednostki produkcyjnej, a wynikiem gospodarowania jest dochód.*

Pojęcie „gospodarstwo rodzinne” nie istnieje natomiast w oficjalnej statystyce. Główny Urząd Statystyczny posługuje się, bardzo często zmieniającym definicję, pojęciem „gospodarstwa indywidualnego”.

* * *

Potrzeba zdefiniowania kategorii gospodarstwa rodzinnego wynika z konieczności zachowania przejrzystości analiz statystycznych i opracowań naukowych, które powinny pełnić nie tylko funkcje poznawcze, lecz także aplikacyjne.

Przedstawiona powyżej wielość i różnorodność funkcjonujących definicji gospodarstwa rodzinnego pozwala stwierdzić, że w świecie istnieje duża zgodność co do ogólnego rozumienia tej koncepcji. Jak pisze Alvaro Ramos [2014], jest to „koncepcja parasolowa” – *umbrella concept*, stwarzająca ogólne „miękkie” ramy, w ramach których każdy kraj może rozwijać różne subkryteria dostosowane do wewnętrznych uwarunkowań społeczno-ekonomicznych.

Ten też aspekt leżał u podstaw powołania przez FAO, w ramach tzw. Regionalnego Dialogu, specjalnej Grupy Roboczej, której głównym celem jest wypracowanie kryteriów i wytycznych wspierających kraje w ustanawianiu i charakteryzowaniu jasnych definicji i typologii gospodarstw rodzinnych na narodowym i regionalnym poziomie. Założono, że prace grupy roboczej mają przynieść wymierne skutki w sześciu obszarach:

- wzmocnienia procesów planowania polityki ukierunkowanej na gospodarstwa rodzinne,
- poprawy monitorowania i raportowania wyników realizowanej polityki,
- wzmocnienia zdolności gromadzenia danych statystycznych dotyczących gospodarstw rodzinnych na różnych poziomach,
- lepszego dostosowania badań naukowych do specyficznych potrzeb gospodarstw rodzinnych,
- lepszego ukierunkowania działań instytucji doradztwa rolniczego,
- lepszego ukierunkowania wsparcia publicznego na przedsięwzięcia innowacyjne.

Tak jak to wcześniej wspomniano, wypracowanie jednolitej definicji gospodarstwa rodzinnego, spełniającej i obejmującej różne aspekty społeczno-ekonomiczne, przyrodnicze i kulturowe jest niezwykle trudne i, jak się wydaje, niemożliwe w praktyce do osiągnięcia.

BIBLIOGRAFIA

- Briggeman B.C., Gray A.W., Morehart M.J., Baker T.G., Wilson C.A., 2007: A New U.S. Farm Household Typology: Implications for Agricultural Policy. *Review of Agricultural Economics*, Vol. 29, No. 4.
- Calus M., Van Huylenbroeck G., (2010): The Persistence of Family Farming: A review of Explanatory Socio-economics and Historical Factors. *Journal of Comparative Family Studies*, Vol.41, No. 5.
- Concept note Establishment of the Working Group on Common Criteria for achieving definitions and typologies on Family Farming, http://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fagriculturafamiliar.dgadr.pt%2Fimages%2Fdocs%2FDestiques%2FWorking_Group_Common_Criteria_FF_Concept_Note.docx&ei=vszMVLjyKuLuyQPbwoCYCQ&usg=AFQjCNGlKoHZglayTQwHtv_g_v8sXAR2sQQ&sig2=hTKndSIU6mVv42wT4-P44w&bvm=bv.85076809,d.bGQ.
- Davidova S., 2013: Family Farming: a Europe and Central Asia Perspective, presentation presented on 11–12 December 2013, Brussels.
- Differential Policies for Family Farming in MERCOSUR. Contribution of Political Dialogue in the Design of Public Policies and Institutionalization*, 2010: prepared by Susana Marquez and Alvaro Ramos; pobrano z internetu: http://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.ifad.org%2Fevents%2Fgfc%2F33%2Froundtables%2Fpl%2Fpl_bg_e.pdf&ei=5i64VJ7QH8jzULDMgOAM&usg=AFQjCNH2c4v5GAD-NBYhhObgiIUu0UZHUw&sig2=yM3DabjdBz5MQjMMC6WZ8Q&bvm=bv.83829542,d.d
- Djurfeldt G., 1996: Defining and operationalizing family farming from a sociological perspective. *Sociologia Ruralis*, No. 36 (3).
- Drygas M., 2014: Możliwości określenia definicji gospodarstwa rodzinnego, [w:] *Rodzinne gospodarstwa rolne – najważniejsze wyzwania i priorytety*. Senat RP, Warszawa.
- Encyklopedia agrobiznesu*, A. Woś (red.), 1998: Fundacja Innowacja, Warszawa.
- Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza*, 1984: PWRiL, Warszawa.
- Family farming in Latin America. A new comparative analysis*, 2014: International Fund for Agricultural Development and Latin American Centre for Rural Development, Rome.
- FAO medium-term strategic framework for cooperation in family farming in Latin America and the Caribbean 2012–2015*, 2012: Rome (Draft document). <http://www.rlc.fao.org/en/publications/strategic-framework-cooperation-family-farming-lac/>
- Farm Structure Survey*, 2010: Eurostat, Brussels.
- Garner E., Campos A.P., 2012: *Identifying the Family Farm: an informal discussion on the concepts and definitions*. ESW Seminar, Equity and Rural Employment, FAO.
- Gasson R., Errington A., 1993: *The Farm Family Business*. CAB International.
- Gorlach K., 1995: *Obronici ducha Ameryki. Kwestia rolna i socjologia wsi we współczesnych Stanach Zjednoczonych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Helbling R., 1996: *Family farming without state intervention. Economic Factors underlying Prevalence of Family Farming*. Theoretical Analysis and Case Study of New Zealand Research Report No. 234, Agribusiness and Economics Unit, Lincoln University, Canterbury.
- Lipton M., 2005: *The Family Farm in a Globalizing World*. The Role of Crop Science in Alleviating Poverty International Food Policy Research Institute, Washington, DC USA.
- Lowder S.K., Skoet J., Singh S., 2014: What do we really know about the number and distribution of farms and family farms worldwide? *Background paper for The State of Food and Agriculture 2014. ES Working Paper No. 14–02*. Rome, FAO.
- Ramos A., 2014: *Discussion on Family Farming Criteria for definitions and typologies*. FAO, Global Dialogue, <http://www.slideshare.net/FAOoftheUN/final-version-discussion-on-family-farming-criteria-for-definitions-and-typologies>.

- Salami A., Kamara A.B., Brixiova Z., 2010: Smallholder Agriculture in East Africa: Trends, Constraints and Opportunities. *Working Paper Series* No. 105, African Development Bank Group, Tunis.
- Semi-subsistence farming in Europe: Concepts and key issues*, 2010: Background paper prepared for the seminar "Semi-subsistence farming in the EU: Current situation and future prospects". European Network for Rural Development, 21st–23rd April, Sibiu, Romania.
- Sarkar B., 2014: *Concepts of Family Farms*. Indian Statistical Institute, FAS, Bangalore, (dostęp: 20.12.2014): <http://www.google.pl/url?sa=t&rect=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0CDIQFjAC&url=http%3A%2F%2Fmssrf.org%2Fiyff%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2FConcepts%2520of%2520family%2520farming.pdf&ei=5y24VIfDA4StUZfP-gvAN&usg=AFQjCNG-AvrhS5PBkUKCtsf4k5aib32T8Q&sig2=hN1nQQwRmx3ePOyOxhjgw&bvm=bv.83829542,d.d24>
- The State of Food and Agriculture. Innovation in family farming*, 2014: Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome.
- Tomczak F., 2006: *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*. IRWiR PAN, Warszawa.
- USDA, 2007: *Family Farm Report*. Economic Research Service.
- Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz. U. Nr 64, poz. 592).

CRITERIA FOR DEFINING OF FAMILY FARMS IN SELECTED COUNTRIES

Abstract: The paper presents definitions of family farms functioning in different countries and on different continents as well as proposed by various international organizations. It was emphasized that it is not possible to develop universal definition for the whole world.

Key words: year of the family farm, family farms, family farms delimitation criteria